

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Kananen, Heli

Title: Wariksen aineiston kertomaa : pohdintaa muistitiedon sisältöä ohjaavista tekijöistä

Year: 2018

Version:

Please cite the original version:

Kananen, H. (2018). Wariksen aineiston kertomaa : pohdintaa muistitiedon sisältöä ohjaavista tekijöistä. Ennen ja nyt : historian tietosanomat, 2018(1).
<http://www.ennenjanyt.net/2018/02/wariksen-aineiston-kertomaa-pohdintaa-muistitiedon-sisalto-ohjaavista-tekijoista/>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Wariksen aineiston kertomaa: Pohdintaa muistitiedon sisältöä ohjaavista tekijöistä

 ennenjanyt.net/2018/02/wariksen-aineiston-kertomaa-pohdintaa-muistitiedon-sisaltoa-ohjaavista-tekijoista/

Heli Kananen

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Johdanto

Muistitiedosta lähteenä ja tutkimusmenetelmänä on kirjoitettu paljon viimeisten vuosikymmenten aikana. Muistitieto on perinteisesti ollut kansatieteen ja etnologian tutkimuksen lähde, kohde ja sen metodi.^[1] Yhä enemmän myös historiantutkimuksessa muistitieto otetaan varteenotettavana lähdeaineistona ja tutkimusmenetelmänä. Paradigmaattisen käänteen myötä sitä ei tarkastella enää yksinomaisesti vajavaisena ja unohtuiksi alttiina, enemmän tai vähemmän epätotena aineksena.^[2] Toisaalta historiantutkijat^[3] ovat vielä harvakseltaan kirjoittaneet haastatteluaineistosta lähteenä tai muistitietotutkimuksesta metodina lähinnä opinnäytetöitä lukuun ottamatta – toki se on vain yksi erilaisten lähdeaineistojen ja tutkimusmenetelmien joukossa.^[4] Käytännön tutkijakokemukseeni perustuen kuitenkin ajattelen, että muistitiedon tarkastelu voi avata uudenlaista näkökulmaa ihmiseen yhteisönsä jäsenenä ja siten tukea muidenkin historiantutkimuksen lähdeaineistojen analyysiä.

Muistitiedon käytön lisääntyminen ja haastatteluaineiston lähdearvon nousu kertovat kulttuurisesta ja poliittisesta murroksesta,^[5] joka on avartanut myös Suomessa tehtävän historiantutkimuksen toimintakenttää ja sallinut uudenlaisten, demokraattisempien menneisyyden tarkastelunäkökulmien juurtua.^[6] Muun muassa aiemmin tutkimuksessa äänettä jääneiden vähemmistöjen elinolosuhteet, muiden sosiaalisen hierarkian alatasoille asemoitujen ihmisten ja -ryhmien kokemushistoria sekä näitä asemoiteja ohjaavat ja oikeuttavat yhteisölliset henkiset rakenteet nähdään 2000-luvulla mielekkäiksi ja perustelluiksi tutkimuskohteiksi. Ilmapiirin muutos Suomessa on tarkoittanut myös sitä, että sota-aikaa ja rauhaan paluun kautta voidaan lähestyä jo muistakin kuin kansallista selviytymistä painottavasta ja suomalaisille selviytyjäidentiteettiä rakentaneesta jälkikäteisestä näkökulmasta. Näkökulman laajentumisesta voidaan osaltaan kiittää muistitiedon 1990-luvulta alkaen esiin tuomaa ruohonjuuritason ääntä ja sen tuolloin ns. kansalliselle historiantutkimukselle ja -kuvalle esittämää haastetta.

Tässä artikkelissa tarkoitukseni on avata oivalluksia, jotka ovat syntyneet suomalaisen, Laatokan pohjoispuolisesta Raja-Karjalasta lähtöisin olleen ortodoksisen siirtoväen kokemuksia kuvaavan haastatteluaineiston tutkimuksen yhteydessä. Olen tutkinut kyseistä

Wariksen aineistoksi nimeämäni arkistokokoelmaa noin kymmenen vuoden aikana. Lisäksi olen suorittanut itse haastatteluja väitöstutkimukseni kohdealueella Ylä-Savossa asuvan ortodoksisen siirtoväen parissa 2000-luvun alkuvuosina.^[7] Varsinaisten ajankohtaisten tutkimuskysymysten selvittämisen ohessa minulle on avautunut näkemystä niistä tekijöistä, jotka ovat vaikuttaneet tutkimieni haastatteluaineistojen sisältöihin. Käsittelen tässä artikkelissa erityisesti sitä, millaiset tekijät ohjasivat ensin mainitun Wariksen haastatteluaineiston haastateltujen kerrontaa. Pohdin, mitä *Wariksen aineiston* lähiluenta on opettanut haastatteluaineiston mahdollisuuksien ja myös tulkinnan rajoista.^[8] Lähiluenalla tarkoitan lähdeaineiston tulkitsevaa lukemista, jossa ylös kirjatun muistitiedon ilmiäsen tarkasteluun yhdistyy lähdetekstin sisällön monipuolinen erittely ja tulkinta.^[9]

Talvisodan rauhanteossa keväällä 1940 Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden väestö pääsi halutessaan palaamaan koteihinsa tai rakentamaan uutta jatkosodan vuosina. Evakkoon joutuneista karjalaisista noin 2/3 palasi sotatoimialueena olleelle kotiseudulleen kevääseen 1944 mennessä. Kuva on yhden tällaisen perheen potretti. Kuvatietoihin perheen sukunimeksi on merkitty Palasrinne. Kuva otettu Suojärvellä ja se on päivätty 2.4.1943. Lähde: SA-kuva.

Wariksen aineisto tarkoittaa vuosina 1948-1952 muodostettua siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineistoa. Jo muutama vuosi sodan päättymisestä Suomessa rakennettiin siirtoväen tutkimukseen keskittynyt laaja tutkimushanke. Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineiston keruun toteutti Yhteiskuntatieteellinen tutkimustoimisto, joka perustettiin Yhteiskunnallisen korkeakoulun yhteyteen Helsinkiin tätä nimenomaista tarkoitusta varten. Tutkimushanketta johti Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan professori *Heikki Waris*.^[10]

Merkittävä osa aineistosta koostuu haastattelututkimuksesta, joka oli ensimmäinen survey-otannalla Suomessa koskaan tehty tutkimus.^[11] Rahoitusta hankkeeseen saatiin Yhdysvalloista, sillä valtameren takana ymmärrettiin Euroopan maita toisen maailmansodan johdosta kohdannutta pakolaisongelmaa ja sen tutkimuksen tarvetta. J. D. Rockefeller -säätiö^[12] rahoitti siirtoväen sopeutumisen (*assimilation*) tutkimusta vuosina 1948-1950. Varat myönnettiin tilastollisiin ja sosiologisiin kenttätutkimuksiin, joita toteutettiin kolmena otantana. Vuonna 1949 järjestettiin yleistiedustelu ja erityistiedustelu sekä vuonna

1951 toinen yleistiedustelu. Tilastokeskuksen julkaisemien tietojen mukaan yleistiedustelut olivat standardoituja mielipidekyselyjä, kun taas erityistiedustelu oli maalaissiirtoväkeen rajoitettu syvähaastattelu, jossa pyrittiin taltioimaan vastaukset sanatarkasti, jopa murteen mukaisesti.^[13] Myös siirtoväkeä vastaanottanutta paikallisväestöä haastateltiin.^[14] Surveyotannon haastatteluvastausten ja tiedustelulomakkeiden lisäksi olen käyttänyt lähteenä aikalaistutkijoiden tuottamaa muuta aineistoa, kuten kirjeenvaihtoa, pöytäkirjoja, haastattelumatkoista kirjoitettuja matkakertomuksia, muistiinpanoja ja aineistoanalyyssejä.^[15]

Historiantutkija Sofia Kotilainen on hiljattain pohtinut monikerroksisten muistiaineistojen muodostumista ja muun muassa haastattelijan vaikutusta aineiston syntyyn.^[16] Tässä artikkelissa huomioin erityisesti sekä kerrontatilanteen historiallisen kontekstin että haastateltavan elämänhistoriallisen kontekstin haastatteluaineiston sisältöä ohjaavina tekijöinä. Lisäksi tarkastelen psyykkisten tekijöiden vaikutusta sekä konkreettisesti haastattelutilanteessa että haastattelussa syntyvän muistitiedon sisältöön. Nostan näkyviin myös tutkijaminän mahdollisuudet ja rajat, joita voidaan hahmottaa syvällisen reflektion keinoin. Historian professori Jorma Kalelaa mukaillen, 2000-luvulla historiantutkija ei enää ”sammuta itseään”, vaan hän käsittää kysymyksineen olevansa oman elämänhistorian ja yhteiskunnan tuote.^[17]

Historiallinen lähdekritiikki tutkimusmenetelmänä on perinteisesti ollut muun muassa lähdeaineiston todistuskelpoisuuden ja sen syntykontekstiin liittyvän vaikutuksen arvioimista.^[18] Haastatteluaineistojen kohdalla lähdekritiikkinen luenta on muun muassa pyrkimystä löytää vastauksia kysymyksiin, miksi haastateltava on vastannut siten kuin on vastannut, mitä hän on jättänyt kertomatta ja mitä muistitietoaineisto voi tutkitusta ilmiöstä ylipäätään kertoa.^[19] Omakohtainen kokemukseni muistiaineistojen tutkijana on osoittanut, että vastaukset näihin kysymyksiin voivat löytyä joko suoraan muistitietoaineistosta, sen rivien välistä tai jostain muusta lähteestä, yhdistelemällä aineistoja, kirjallisuutta ja poikkitieteellistä tulkintaa.

Artikkelin alaluvuissa käsittelen ensin Wariksen aineiston keruuhetken kontekstin vaikutusta muistitietoon. Seuraavaksi tarkastelen informanttilähtöisiä tekijöitä ja kuvaan erilaisten esimerkkien avulla, miten haastatellun henkilön elämänhistoriallinen tausta ja ajankohtainen tilanne vaikutti Wariksen haastatteluaineistoon. Kolmanneksi pohdin tutkijaa haastatteluaineistojen tulkitsijana reflektion käsitettä apunani käyttäen.

Keruuhetken kontekstista nousevista tekijöistä

Käytännön tutkimuskokemus osoittaa niin ikään, että informantilta saatavat vastaukset riippuvat hyvin paljon muistakin tekijöistä kuin tutkijan haastateltavalle esittämistä kysymyksistä. Muistitiedon voi määritelläkin relationaaliseksi, vuorovaikutukselliseksi aineistoksi. Haastatteluaineistoja tarkastellessaan tutkijan on mahdollista tavoittaa ja hahmottaa sitä monimutkaista ihmisen ja historiallisen kontekstin yhteyttä, jossa haastateltava on elänyt ja haastatteluhetkellä elää.

Kuten Jorma Kalela on todennut, on muistitieto ensikäden lähde kertojastaan, mutta kertomuksen esittämisen ja sen tallentamisen ”tilanteessa”.^[20] Kaikenlaiset kokemukset ja niiden yhteydessä rakentuvat käsitykset itsestä ja toisista syntyvät tilanteessa. Ne myös

välitetään eteenpäin, kerrotaan ja muuttuvat muistitiedoksi toisessa tilanteessa. Tilannekonteksti laajenee tässä käsittämään varsinaisen haastatteluhetken ja -ympäristön ulkopuolisen, haastateltavalle relevantin ajankohtaisen yhteisöllisen kontekstin tasot sekä yksilöllisen elämänhistoriallisen ympäristön. Jälkimmäisellä tarkoitan sitä henkilökohtaista elämänhistoriaa, joka haastateltavalla on elettyinä haastatteluhetkellä.

Eräs Wariksen aineistosta tekemäni keskeinen tutkimuksellinen löytö on, että haastateltavat vähintään jossain määrin vaikenivat ajankohtaisesta yhteiskunnallisesta kontekstista. Aikalaiset piilottivat rauhaan paluun kauden sosiaalista todellisuutta ja niitä ristiriitoja, joita ilmeni haastatellun ortodoksisen siirtoväen ja heidät vastaanottaneen paikallisväestön välillä 1940-luvulla.^[21] Wariksen tutkijaryhmän haastattelijoiden muistiinpanoista löytyy merkintöjä, joiden mukaan siirtoväen vastaanottaneella paikallisväestöllä ilmeni haluttomuutta vastata haastatteluun omalla nimellään ja he kaihtoivat kertomasta todellisia mielipiteitään.^[22]

Miksi paikallisväestö sitten ei kertonut avoimesti kaikkea sitä mitä he ajattelivat? Tätä voidaan selittää keruuhetken kontekstista nousevilla tekijöillä. Eräänä keskeisenä kerrontaa ohjanneena tekijänä oli Suomen valtion tuolloin siirtoväen kohdalla odottama solidaarisuuden henki. Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta muualle maahan sijoitettujen suomalaisten koettiin olevan sijaiskärsijöitä muun maan itsenäisyyden säilymisen puolesta. Sijaiskärsijän status taas edellytti kotinsa säilyttäneiltä suomalaisilta ymmärtävää suhtautumista evakoihin ja heidän hyväksyvää kohtaamistaan.^[23] Tämän normatiivisen odotuksen tunnistanee ja odotuksen rikkomisesta seuraavan sanktion pelon sisäistäneet haastateltavat vastasivat kysymyksiin omaksumansa solidaarisuusodotuksen luomissa rajoissa.

Talvisodan päättymisen jälkeistä evakointia Laatokan pohjoispuolisessa Raja-Karjalassa. Kuva otettu 16.3.1940 Korpiselän ortodoksisen, silloisen kreikkalaiskatolisen kirkon edustalla. Lähde: SA-kuva.

Kuten Wariksen tutkijoiden haastatteleman paikallisväestön tapauksessa, oli kertomatta jättämisen tilanne vastaavan tyyppinen myös evakoiden, tässä nimenomaan rajakarjalaisen ortodoksisen siirtoväen kohdalla. Motiivi vain vaihtui. Haastattelijat kokivat siirtoväen piilottelevan kokemuksiaan, mutta konfliktin sijaan he selittivät piilottelua sopeutumisella ja siitä johtuvalla haluttomuudella kertoa koetuista ongelmista avoimesti.^[24] Kuvaavaa on, että Lapinlahdella kesällä 1949 haastatelluista ortodokseista peräti kolmasosa väitti olevansa tietämätön siitä, miten paikallisväestö suhtautuu heihin. – Toisaalta vain viisi prosenttia haastatellusta ortodoksisesta siirtoväestä ilmoitti kokevansa, että paikalliset suhtautuvat

heihin myönteisesti. Seuraava haastatteluvastaukset prosenttiosuuksittain esittävä taulukko on aikalaistutkijoiden laatima.

Lapinlahden ortodoksisten siirtolaisten käsitys paikallisten suhtautumisesta v. 1949^[25]

0 = ei osaa sanoa (33%)

1 = paikallisesti suhtautuvat positiivisesti (5%)

2 = paikalliset suhtautuvat negatiivisesti (62%)

Haastatellut (kpl)	Haastateltujen ikä	0 =	1 =	2 =
14	16–19 v.	64,00%	0,00%	36,00%
13	20–29 v.	31,00%	15,00%	54,00%
28	30–49 v.	18,00%	0,00%	82,00%
22	50–64 v.	36,00%	14,00%	50,00%
25	yli 65 v.	32,00%	0,00%	68,00%
102	Yhteensä	33,00%	5,00%	62,00%

(LÄHDE: JYMA, SH, SSST, MY – 1949, III:11/13, 3.)

Ortodoksisen siirtoväen vaikenemiseen vaikutti paikallisväestön tulijoihin kohdistama syrjintä ja siitä virinnyt häpeä,^[26] mutta kenties myös se, että usein ristiriidat liittyivät uskontoon ja uskonnollisiin tapoihin, joista ei ole ollut tapana puhua.^[27] Yksi yleisesti merkittävä konflikteista vaikenemista edistänyt tekijä oli kuitenkin yhteisöllinen odotus sopeutumisesta. Ahkera ja iloinen karjalainen tuli sodanjälkeisessä ilmapiirissä paremmin hyväksytyksi, kuin vaivojaan ja ongelmiaan valittanut ihminen.^[28] Yhteisöllisen hyväksynnän tarve toisin sanoen kannusti ohittamaan ristiriidat ja se vaikutti myös haastatteliijoille annettuihin vastauksiin.

Lisäksi ajankohtainen tilanne, sen luomissa puitteissa arvioitu näkymä tulevaisuuteen sekä tulevaisuuden tavoitteet tuntuivat vuonna 1949 kerätyn haastatteluaineiston sisällössä. Kun siirtoväen oli sodan jälkeen toimittava kaikin tavoin elämän mahdollisuuksien, työllistymisen ja toimeentulon eteen vieraassa ja osin vihamielisestikin suhtautuvassa ympäristössä, oli sosiaalisesti viisaampaa vaieta konflikteista. Hiljaisen mukautumisen voitiin kokea edesauttavan toimeentuloa ja asioiden järjestymistä. Vastaavasti olosuhteiden moittimisen ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta kertomisen voitiin pelätä vaikeuttavan perheen jokapäiväistä huoltoa, työn ja ruoan hankintaa.^[29]

Wariksen haastatteluaineistossa ilmenevän vaikenemisen tendenssin johdosta haastateltujen kerronta oli ollut selvästi harkittua ja siksi aineisto voidaan nähdä myös performatiivisena.^[30] Vaikka vaikuttamisen pyrkimys oli taatusti eri tavoin tiedostettu ja se vaihteli haastattelukysymyksen teeman ja haastateltavan henkilön mukaan, niin myös

1940-luvun haastatteluissa punnittiin kerrontaa pääasiallisempien tavoitteiden, kuten selviytymisen ja peruselinehtojen järjestymisen sekä yhteisöllisten asemien näkökulmasta ja motivoimana. Yhteisön jäsenyys oli performatiivista myös 1940-luvulla, joka tässä tarkoittaa, että yhteisöjäsenyyden saavuttaminen ja yhteisössä hyväksytyksi tulo edellyttivät tietynlaisia, normatiivisiksi määrittyneitä ulkoisia identiteettejä ja käytöstä. Näitä voitiin rakentaa ja vahvistaa myös haastattelutilanteessa.

Hyvin sujuneen sopeutumisen kokemusten vastaisen kerronnan kaltaista kollektiivista norminrikkomusta seuraava sosiaalisen sanktion pelko vaikutti vielä 2000-luvun alussa siirtoväen alkuperäisellä sijoitusalueella maaseudulla. Havaitsin sen kerätessäni muistitietoa siirtoväkenä kotiseudulleni tulleiden ihmisten keskuudessa. En usko, että olisin saanut sodan jälkeisinä vuosikymmeninä rakennettua siirtoväen hyvän sopeutumisen kertomusta kiistäviä kokemuksia esiin, ellen olisi luvannut haastateltavilleni nimettömyyden suojaa. Paine uudelle asuinseudulle sopeutumiseen ja sen ongelmattomuuden esittämiseen on sisäistetty ainakin sodan ja puutteen ajan eläneissä sukupolvissa.

Tästä syystä yksityiseen elämänpiiriin sijoittuvan^[31] ja kansallista selviytymiskertomusta kiistävän ortodoksien syrjintäkokemuksen tavoittaminen ja esille saaminen on edellyttänyt tutkijan ja haastateltavan välistä vastavuoroisuutta ja luottamuksellista suhdetta. Tämä kävi havainnollisesti ilmi esimerkiksi haastatelllessani 1910-luvun lopulla Raja-Karjalassa syntynyttä naista. Vaikka haastattelu tapahtui hänen kodissaan, nainen madalsi ääntään kertoessaan hankaluuksista, joita asutustilalla paikallisen väestön kanssa oli ollut.^[32] Toinen vastaavanlainen tapaus osui kohdalleni vielä vuonna 2015, kun 1930-luvulla syntynyt ja evakkona alueelle tullut mies kieltäytyi kertomasta konflikteista televisiouutisten toimittajalle. Syynä oli pelko, että esiintulo vaikeuttaisi hänen 1960-luvulla syntyneiden lastensa asemaa työelämässä.^[33] – Odotus kollektiivisesti hyväksytyyn selviytymiskertomuksen mukaisesta kerronnasta on ollut kommunikaationormi, joka selvästi ohjasi sekä haastateltavan kehollista ilmaisua että kerrontaa vielä 2000-luvulla.

Informanttilähtöisten tekijöiden vaikutuksia muistitietoon

Ajankohtaisen historiallisen tilanteen vaikutus tuntui jokaisessa haastattelussa ja hänen antamissaan vastauksissa omalla tavallaan. Ympäröivän yhteiskunnan asettamien odotusten ja normien ohella yksilöiden antamiin haastatteluvastauksiin vaikuttivat kuitenkin myös synnynnäisesti muodostuneet tekijät, kuten esimerkiksi millaisissa oloissa haastateltava oli viettänyt lapsuutensa. – Toisaalta ensisilmäyksellä sellaistenkin yksilöllisten piirteiden, kuten esimerkiksi aseman, iän, koulutuksen ja sukupuolen kautta aineistoon tulevat vaikutukset voivat olla muisteluhetken yhteisöllisistä odotuksista ja normatiivisista rajoitteista välillisesti nousevia. Wariksen aineistosta käy ilmi, että esimerkiksi ikä, sosiaalinen asema ja sukupuoli vaikuttivat 1940-luvun lopussa siihen, millaista äänivaltaa henkilö saattoi yhteisössään käyttää ja tuliko hän kuulluksi tai varteen otetuksi.^[34]

Tällöin varsinaisiksi informanttilähtöisiksi muistitietoaineistojen sisältöön vaikuttaviksi tekijöiksi jäävät lähinnä psyykkiset tekijät. Niidenkään erottelu kontekstista ei ole yksiselitteistä, vaan pikemminkin ongelmallista. Yksilön sisäinen maailma ja persoonallisuus muotoutuvat lapsuuden lähiyhteisössä, elämänhistoriallisen kontekstin ja tapahtumien vaikutuksessa ja ohjaamana. Siksi myös yksilöllistä sisäistä tai psyykkistä

todellisuuttakin määrittävät tekijät ovat biologisia synnynnäisiä tekijöitä, kuten temperamentti- ja persoonallisuuspiirteitä lukuun ottamatta merkittävässä määrin kontekstisidonnaisia.^[35] Muistitietohistorian johtopäätösten lähtökohta, ihmisen itsensä omille kokemuksilleen antama jäsenyys,^[36] voi sekin syntyä vain yhteisössä, yhteisön jäsenenä, osallisena, tiettyssä sosiaalisessa ja taloudellisessa asemassa. – Tästä näkökulmasta tarkasteltuna puhtaasti informanttilähtöisiä tekijöitä ei olisi, vaan muistiaineistoon vaikuttavat tekijät kietoutuvat toisiinsa moniulotteisessa prosessissa (ks. artikkelin viimeiseen lukuun sijoittamani kuvio muistiaineistoihin vaikuttavista tekijöistä).

Lapsuuden kasvuolosuhteiden muovaamiin minäkuvaan, henkilölle tyypillisiin psyykkisiin suojautumismekanismeihin ja skeematekijöihin liittyvät yksilökohtaiset vaihtelut tuntuvat jo haastattelutilanteessa. Esimerkiksi emotionaalisesti estynyt haastateltava voi olla haluton kertomaan kokemuksistaan ja kuvaamaan tunteitaan. Haastatteluvastaukset ovat tällöin sisällöltään aivan toisenlaisia kuin sellaisen henkilön, jolla estyneisyyden skeemaa ei ilmene. Tai hyväksyntää ulkoapäin tarvitsevan haastateltavan vastaukset poikkeavat sellaisen henkilön vastauksista, jolta puuttuu voimakas miellyttämisen tarve.^[37] -Esimerkiksi juuri estyneisyyden persoonakohtaista skeemaa sodanjälkeisessä Suomessa vaikuttaneet yhteisölliset normit ja toimintamallit, kollektiiviset metaskeemat vielä tukivat. Tällä tarkoitan, että kollektiivisesti tuetun skeeman omanneen henkilön käytös oli yhteisössä hyväksyttyä ja saattoi vahvistua. Toisenlaisessa kulttuurissa yhteisöllisesti tuettu käytös voisi olla jotain muuta ja kannustaa hankaluuksien piilottelun sijasta esimerkiksi niiden avoimeen käsittelyyn.

1940-luvun lopulla haastatteluvastausten sisältöä ohjasi ainakin jossain määrin myös yksilöiden välillä vaihdellut koulutuksellinen asema. Lisäksi esimerkiksi mahdollisuus kiistää yhteisössä vallitsevia hierarkioita ja yhteisön yksilöjänsiinä kohdistamia odotuksia vaihteli sukupuolen ja iän^[38] mukaan. Aikalaishaastattelijoiden matkakertomuksista löytyi esimerkiksi maininta, joka osoittaa haastattelijan kokeneen, että naiset olivat yleisesti arempia vastaamaan kysymyksiin kuin miehet.^[39] Erityisen ongelmalliseksi aikalaistutkijat kokivat iältään nuorten informanttien haastattelemisen ja sillä täytyi olla vaikutuksia syntyvän aineiston sisältöön.^[40]

Syitä nuorten kanssa käytyjen haastattelukeskustelujen ongelmiin oli useita. Selitys saattoi olla myös varsin käytännöllinen. Eräs aikalaishaastattelijoista välitti Helsinkiin palautetta, jonka mukaan nuorisoa ei ollut huomioitu kyselyä suunniteltaessa, eikä juuri nuorille suunnattuja kysymyksiä ollut lainkaan valmisteltu.^[41] Syy nuorison haastattelun ongelmiin saattoi kuitenkin olla myös sosiaalinen, aineiston keruuhetken käytännöllisestä kontekstista nouseva. Esimerkiksi huoltajien läsnäolo haastattelutilanteessa tuntui nuorison haastatteluvastauksissa. Se satoi nuoria vanhempia ikäpolvia kunnioittavien vastausten antamiseen.^[42] Kuuliaisuusnormin vuoksi oman mielipiteen esiintuominen tai sen puolustaminen vanhempien ihmisten läsnä ollessa ei ollut itsestään selvää tai yksinkertaista.

Aikuisikään ennättäneitä haastateltuja useammin nuorten kerrontaa ohjasi vertaisryhmään samastumisen tarve. Halu sulautua muiden joukkoon ja tulla hyväksytyksi tasavertaisena vaikuttivat siihen, miten nuoret kertoivat – tai mitä jättivät kertomatta kokemastaan syrjinnästä ja konflikteista. Se, etteivät nuoret halunneet mitenkään erottua vertaisryhmästä johti sekä oman taustan häpeämiseen että taustan ja koettujen vaikeuksien kätkemiseen.

Kiusaamisestakaan ei automaattisesti kerrottu,^[43] tai jos siitä oli kerrottu esimerkiksi vanhemmille, niin se ei välttämättä johtanut lasta auttaviin toimenpiteisiin. Tällaisessakin tapauksessa tärkeintä oli selviytyä majoitustalossa ja turvata toimeentulo. Lapsen kokeman kiusaamisen selvittäminen saattoi olla tärkeysjärjestyksessä vasta seuraavalla sijalla ja kiusaamisesta vaiettiin.^[44] Vertaisryhmään samastumisen lisäksi ortodoksinuoria motivoi vaikenemaan pyrkimys välttää kivuliaita tunteita, joita vertaisten kiusaamaksi tuleminen aiheutti. Syrjintäkokemusten kipeys ja sotien jälkeisen ajan yleinen ilmapiiri valittamattomuuden odotuksineen vaikuttivat toisiaan vahvistavasti.

Myös paikallisväestön ja ortodoksiirtolaisten kohtaamistilanteissa käytetyt selviytymiskeinot^[45] saattoivat liukua osaksi haastattelutilanteita ja vaikuttaa kerrontaan. On mielenkiintoista, että sodan aikana pommitukseen joutunut ja omien sanojensa mukaan tuolloin kuolemaa pelännyt 16-vuotias nuori kertoo olevansa ”...*niin semmone huoletta, en minä viiti paljo surra mistään.*”^[46]

Toki rauhan ajan ongelmat saattoivat sodan kauhut kokeneesta työstä tuntuakin mitättömiltä, eikä niitä kannattanut surra. Toinen näkökulma kommenttiin saadaan psykologi Anne Suokas-Cunliffeltä. Hän kirjoittaa, että silloin kun traumaattisen tapahtuman integroitumista ei tapahdu, jää tapahtumaan liittyvä omakohtaisuuden puute pysyväksi. Tällöin traumatisoitunut pyrkii pysymään mahdollisimman paljon erossa traumatapahtumasta ja siitä muistuttavista tekijöistä.^[47] Paikallisväen ja siirtoväen ajankohtaista ristiriitaa ja sen omalle minäkuvalle aiheuttamaa haittaa saattoi välttää kohtaamasta esimerkiksi osoittamalla välinpitämättömyyttä, kieltämällä konfliktin olemassaolon tai vähättelemällä sitä haastattelijalle.

Tutkijan on tarpeen muistaa traumaterapian näkemykset trauman vaikutuksesta ihmiseen vähintään haastattelutilanteessa, mutta myös muistitietoa tutkiessaan. Esimerkiksi 1940-luvun kokemuksista ei kukaan suomalainen jäänyt osattomaksi, mutta erityisesti evakoille ja rintamalle olleille kokemusten kokonaisvaltainen rasitus saattoi olla psyykinen tekijä, joka esti täysimääräisesti muistelemasta menneitä. Mikäli traumatisoitunut henkilö kuitenkin pystyy haastattelutilanteessa pysymään niin sanotun näennäisen normaalin persoonan osansa toiminta-alueella, saadaan esimerkiksi sopeutumisesta täysin toisenlainen kuva kuin jos traumatisoituneen henkilön emotionaalinen persoonan osa aktivoituu.^[48]

Wariksen aineiston keränneiden haastattelijoiden laatimat haastattelupöytäkirjat kertoivat toisinaan, miten haastateltava oli ”...*silmin nähden järkyttynyt*” rintamakokemuksista, kuten erään salmilaismiehen kohdalla oli ollut, tai että haastateltava oli ”...*hermostunut, ellei jo hermonsa menettänyt paljon kärsinyt salmilaisvaimo.*”^[49] Myös sodan seurauksista ja olevista oloista katkeroituminen vaikutti haastattelun sisältöön. Katkeroituneet saattoivat ottaa tarkoituksellisemminkin luoksepääsemättömän asenteen ja sillä oli merkitystä syntyvän muistitiedon sisältöön. Toisaalta ortodoksisen siirtoväen pilkka-, naureskelu- ja ryssittelytilanteessa kokema häpeä ja epäoikeudenmukaisuus painoivat muistijäljen syvään ja se auttoi palauttamaan muiston elävänä mieleen myöhemminkin.^[50]

Jotta haastattelutilanne olisi vapaa ja tukisi kertojaa avoimuuteen, on tutkijan pystyttävä luomaan sellainen turvallinen tila, joka sallii haastateltavan kuvata kokemuksensa ilman tarvetta suojata itseään. Tällaisessa hyväksyvässä yhteydessä tutkija voi tavoittaa

historiallisen tietoisuuden eli harkitun muistamisen lisäksi myös historiallisen kokemuksen,^[51] toisin sanoen kertojan tunnetta ja tulkintaa välittävän muiston.

Tutkija haastatteluaineistojen tulkitsijana

Heikki Wariksen johtaman viisivuotisen tutkimushankkeen tuloksia julkaistiin vuonna 1952 teoksessa *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Tutkijaryhmä kuitenkin jätti raportoimatta ortodoksievakkojen ja luterilaisen paikallisväestön kohdatessa esiin nousseet sosiaaliset ongelmat. Päinvastoin teoksessa todetaan, että rajakarjalaiset ortodoksit olivat sopeutuneet uusille asuinseuduille jopa paremmin kuin muut evakot.^[52] Vuoden 1952 julkaisu tuottikin myös kuvaa yhtenäisestä Suomesta, jossa konflikteja ei juuri ollut ja jossa normin mukaisesti ”sopeuduttiin”.

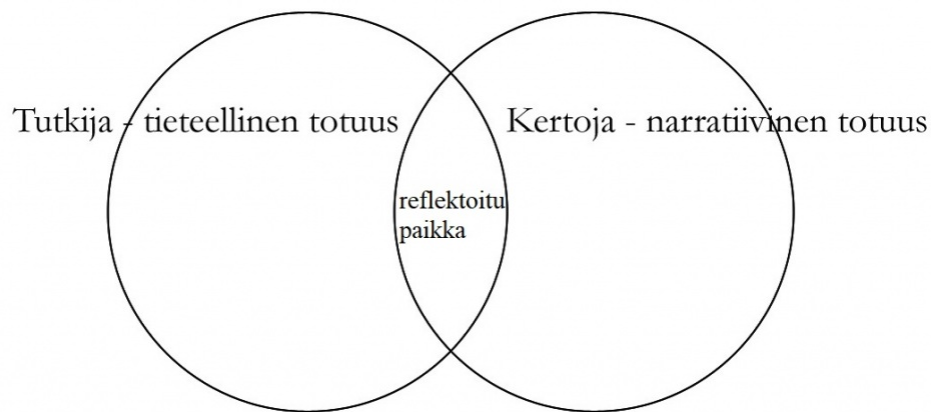
Ilmiönä on varsin mielenkiintoista, että Suomessa voitiin jo 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa puhua ”sopeutumisesta”. Tämä siirtoväkeen kohdistettu, sosiaalisesti määrätynyt sopeutumisen odotus yhdessä reaalisen sopeutumisen pakon ja tarpeen kanssa on määrittänyt sitä, mitä evakoiden ja paikallisväestön kohtaamisesta on sittemmin julkisesti muisteltu. Sosiaaliset odotukset ovat ohjanneet suomalaisia kertomaan selviytymisestä ja myös tulkitsemaan kokemuksiaan selviytymisen näkökulmasta. Oman yhteisöjäsenyyteni tuottama ymmärrys sosiaalisesta paineesta, joka vielä vuosituhannen vaihteen yläsavolaisessa paikallisyhteisössä ohjasi ortodoksievakkoja selviytymisdiskurssin mukaiseen kerrontaan ja rauhaan paluun kaudella koetun konfliktin piilottamiseen, auttoi minua tutkijana herkistymään informantin tilanteelle.

Vaikka vielä 1990-luvun alkupuolella historian tutkijoita ohjeistettiin ennen kaikkea omien lähtökohtiensa ja oman aikansa haittatekijöiden tehokkaaseen kuolettamiseen,^[53] on parikymmentä vuotta myöhemmin historian tutkimuksen kentällä jo yleisesti tunnustettu, että tutkimusetiikan, tulosten pätevyyden ja oikeudenmukaisuuden arviointi vaativat tutkimusprosessiin vaikuttaneiden tekijöiden syvällistä tarkastelua.^[54] Myös tutkijan omien lähtökohtien ja sidonnaisuuksien tunnistaminen sekä tutkimuksellisten valintojen seurausten pohdinta ovat olennainen osa vaadittua reflektiota. Muun muassa Jeremy Gould kirjoittaa, että reflektio on keino avata tutkimusprosessiin vaikuttaneita tekijöitä ulkopuolista tarkastelua varten.^[55]

Koska tärkeimmät tutkimukselliset oivallukset voivat syntyä pitkiä aikoja alkuperäisen kenttätöön jälkeen,^[56] on kyse hermeneuttisesti täydentyvästä prosessista, jossa ymmärrys muisteluaineistoihin vaikuttaneista tekijöistä lisääntyy toisaalta tutkimustyön jatkumisen vaikutuksesta ja toisaalta tutkijan oman elämäkokemuksen laajentaessa^[57] ymmärrystä ihmisyydestä ja yksilöstä osana yhteisöä. Omat kokemukseni ovat herkistäneet muisteluaineistoille uudella tavalla ja muun muassa herättäneet huomaamaan käyttämistäni haastatteluaineistosta seikkoja, joita en aiemmin tavoittanut. Minuuden, ihmisen maailmassa olemisen, identiteetin ja toimijuuden kontekstisidonnaisuuden kaikenkattavan merkityksen käsittäminen on ollut tukemassa ymmärryksen laajentumista myös rauhaan paluun kauden ihmistä kohtaan. Käsityskyvyn laajentuminen avaa myös tutkijaa ymmärtämään yhteisössä toimimisen reunaehtoja ja yhteisöjäsenyydestä seuraavia sidoksia yhä syvällisemmin.

Tutkijan herkkyys informanttejaan kohtaan onkin kokemukseni mukaan riippuvaista oman tutkijaminän reflektoinnin ja avaamisen kyvystä; tutkijan kyvystä tarkastella itseä osana kontekstiaan, eri yhteisöjä ja omaa elämänhistoriaansa. Kokemuksellinen herkkyys tarkoittaa myös sitä, että tutkijaminä on alun alkaenkin motivoitunut tietyistä vaikuttajista lähtien ja on suuntautunut tietynlaisiin tutkimusteemoihin ja näkökulmiin.^[58] Tämä herkkyys rakentuu nimenomaan tutkijan elämänhistorian tuottamana ja on sellaisena myös tarttumapinta toiseen, toisen ihmisen kokemukseen. Jokin tutkimusteemaan liittyvä omakohtaisuus voi kuljettaa tutkijan ja tutkimuskohteen kohtaamaan uudella tavalla, *reflektoidussa paikassa*, jossa tutkija oivaltaa tutkimuskohteen historiallisesta kokemuksesta jotain aiemmin tavoittamatonta. Tämä voi johtaa jopa uudenlaisen tutkimusnäkökulman syntyyn. – Ervin Goffmanin mielestä hallitsemme samanaikaisesti sekä poikkeavan että normaalin henkilön roolit.^[59] Pystymmekin ottamaan useita erilaisia asemointeja yhteisössä ja myös päivittäisessä tutkijatyössä.

KUVIO. Reflektoitu paikka (Heli Kaarina Kananen)

On mielestäni tärkeää myöntää, ettei tutkijaminä ole irrallinen muusta minuudesta.^[60] Oman persoonan ja elämänhistoriallisen kontekstin vaikutusta tulee kuitenkin tehdä näkyväksi tutkimusprosessia suunnitellessaan ja sen aikana. Reflektio tutkimuksen teon välineenä auttaa ihmistieteiden tutkijaa ymmärtämään omaa kulttuurisesti paikantunutta tutkijaminäänsä ja niitä tekijöitä, joista se koostuu.^[61] Mielestäni reflektion keskeisintä antia on, että se auttaa ymmärtämään myös tutkijaminän kehitystä. Tutkijaminän reflektoinnissa voi edetä kokemukselliselta pintatasolta, tutkijaminän tarkastelusta käytännön tilanteissa syvälle sen hetkisen henkilökohtaisen tiedostamisen tason reflektointiin.

Tutkijan ymmärryksellä ja tulkinnalla on toki edelleen rajansa. Tutkimuksen kohteena olevien ihmisten itseymmärryksen tavoittaminen sellaisena kuin se todella oli, on mahdottomuus.^[62] Historioitsija Paula Hamilton on todennut, ettemme voi täysin uudelleen luoda menneitä olosuhteita tai täysin ymmärtää ihmisten tapaa kokea asioita ja tilanteita. Tutkijan kykyyn kuulla ja ottaa vastaan sekä kykyyn analysoida haastateltaviaan liittyy rajoitteita, joita voi löytyä muun muassa traumaattisten kokemusten luomista psyykkisistä tekijöistä. Hamiltonin toisin sanoen viittaa joko haastateltavien tai tutkijan tai molempien kokemukselliseen herkistymiseen.^[63] Myös tutkija on kasvuympäristönsä, lähiyhteisönsä ja laajemman kollektiivin jäsenenä omaksunut yhteisön henkisiä rakenteita ja metaskeemoja/-afekteja sekä mahdollisesti ollut osa yhteisön kokemia traumaattisia tapahtumia, kuten sotaa, tai on välittänyt vanhempiansa sotatraumaa.^[64] Wariksen tutkimuksen

haastattelutyön 1940-luvun lopussa tehneiden haastattelijoiden ja haastateltujen kollektiivisesti kokemia pelkoja olivat muun muassa miehitetyksi tulon ja häviämisen pelko.^[65]

Ihmiselämää eletään ja koetaan kokonaisvaltaisesti, muun muassa fyysisen kehon aistimuksina ja tunteina. Traumaattiset kokemukset vaikuttavat myös ihmisen aisteihin.^[66] Esimerkiksi kokemus evakkoudesta tunnetaan kehollisesti^[67] ja tunteina, sitä voidaan ajatella ja siitä kertoa. Lisäksi evakkouden kaltaisesta totaalaisesta kokemuksesta muodostuu olennainen osa ihmisen identiteettiä, joka voi haastateltavan kerronnassa ilmetä esimerkiksi minuuden olemassaolon jakamisella aikaan (kokemukseen) ennen viime sotia ja aikaan (kokemukseen) viime sotien jälkeen.

Haastattelija, muistitiedon kerääjä on myös sen tosiasian edessä, että syvimmille kokemuksille ei välttämättä löydy sanoja.^[68] Vaikka olisi halua kuvata kokemus sellaisena kuin se tilanteessa koettiin, ei sitä aina kyetä käsitteellistämään edes omassa mielessä, saati tuomaan julki toisille. Tästäkään syystä sanalliseen muotoon saatettu ja muistiin kirjattu kokemus ei välttämättä tavoita kokemuksen täyttä merkitystä, tavoita haastateltavan todellista kokemusta. Esimerkiksi pakolaisuuden kaltaisten monitasoisten ja koko ihmisen olemassaoloa koskettavien kokemusten käsittäminen ja avaaminen vaatii kykyä kohdata ja jopa uudelleen tuntea usein hyvin vaikeat kokemukset. Siihen tarvitaan myös aikaa ja turvallista hyväksyvää tilaa, jossa kokemukset saattaa kohdata, pukea sanoiksi ja kertoa eteenpäin haastattelijalle. – Koska tällaista toimintamallia ei sodan jälkeisessä Suomessa tuettu, saattoivat sodan kokemusten ja seurausten traumatisoimat avata ja käsitellä tunteja kehomuistiaan vasta 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alkupuolella erilaisissa kirjoitusryhmissä, kuten muun muassa sota- ja evakkolapset ovat kannustettavasti tehneet.

Talvisodan aikaiset sankarihautajaiset Suistamon kreikkalaiskatolisessa kirkossa. Kuva on otettu 19.1.1940. Suistamo oli yksi niistä Raja-Karjalan pitäjistä, joissa ortodoksien osuus asukkaista oli selvästi yli puolet väestöstä (Kananen 2010, 187). Suistamolle sijoittui myös yksi talvisodan legendaarinen taistelupaikka, Kollaanjoki, josta on jälkipolvillekin säilynyt lause: "Kollaa kestää". Lähde: SA-kuva.

Lopulta, historian tutkijan perusteellisen lähdekriittisen työn tehtyämme emme voi muuta kuin luottaa haastateltavan kertomaan tapahtumaan ja erityisesti hänen sille antamaan merkitykseen.^[69] Se, missä kohden historian tutkijan ammattitaito tuottaa yhteiskunnan tulevaisuuden kehityksenkin kannalta olennaista lisäarvoa, on kyky luoda ihmisen kokemusta selittävä konteksti. Tutkija voi rakentaa lähdeaineiston varassa ammattitaitoiaan

käyttäen monitieteisen kokonaisselityksen, joka tuottaa lisäymmärrystä merkityksellisiksi ja vaikuttaviksi koetuista kokemuksista menneessä. Näin toimiessaan tutkija samalla auttaa esimerkiksi haastateltaviaan tai yleisöään integroimaan eletyn elämän kokemuksia osaksi itseä ja tarjoaa heille mahdollisuuden ymmärtää omaa elämänsä historiaansa yhä syvällisemmin.

Muistitiedon sidoksisuus

Edellä esitetyn nojalla laadin haastatteluaineistoihin vaikuttavista tekijöistä seuraavan yleisluontoisen esityksen, jossa erilaiset tekijät on kuvattu vuorovaikutuksellisessa yhteydessä toisiinsa:

KUVIO. Haastatteluaineistoon vaikuttavia tekijöitä. (Heli Kaarina Kananen)

KERUUHETKEN KONTEKSTI⁷⁰

a) Haastattelutilanteen käytännöllinen konteksti

- Paikka, aika, haastatteluolosuhteet
- Tietyn tutkimuksen taustatekijät, siihen kohdistuneet yhteisölliset ja yksilölliset odotukset, pelot, vaikutuspyrkimykset

b) Historiallisen tilanteen konteksti

- Ajankohdan yleinen henkinen ilmapiiri (esim. yhteisön kokeman turvallisuuden tunne) ja pitkäaikaiset mentaaliset rakenteet
- Yhteisön kirjoitetut ja kirjoittamattomat arvot, uskomukset, normit/odotukset, tavat, kertomisen konventiot
- Yhteisön maailmankuva, identiteetti, kollektiivinen muisti
- Kollektiivisesti tuetut reaktiomallit, metaskeemat/-affektit

KERTOJA⁷¹

*Henkilökohtainen elämänsähistoriallinen konteksti (mm. kokemushistoria, tunne- ja kehomuisti, skeemat, perhetausta, ikä, sukupuoli, koulutus)

*Temperamentti, persoonalliset piirteet

*Minäkuva, maailmankuva, skeemat

*Sisäistetetyt kontrollit, yhteisöjäsenyydet, roolit (mm. kertomisen, vastaamisen konventiot)

TUTKIJJA⁷²

*Henkilökohtainen elämänsähistoriallinen konteksti (mm. kokemushistoria, tunne- ja kehomuisti, skeemat, perhetausta, ikä, sukupuoli, koulutus)

*Temperamentti, persoonalliset piirteet

*Tutkijaminä, minäkuva, maailmankuva, skeemat

*Sisäistetetyt kontrollit, yhteisöjäsenyydet, roolit (mm. kunkin tieteenalan tutkimuksen, kysymisen, kirjoittamisen konventiot, traditiot ja eettinen itsevalvonta)

KERUUHETKEN KONTEKSTI^[70]

a) Haastattelutilanteen käytännöllinen konteksti

- Paikka, aika, haastatteluolosuhteet
- Tietyn tutkimuksen taustatekijät, siihen kohdistuneet yhteisölliset ja yksilölliset odotukset, pelot, vaikutuspyrkimykset

b) Historiallisen tilanteen konteksti

- Ajankohdan yleinen henkinen ilmapiiri (esim. yhteisön kokeman turvallisuuden tunne) ja pitkäaikaiset mentaaliset rakenteet
- Yhteisön kirjoitetut ja kirjoittamattomat arvot, uskomukset, normit/odotukset, tavat, kertomisen konventiot
- Yhteisön maailmankuva, identiteetti, kollektiivinen muisti
- Kollektiivisesti tuetut reaktiomallit, metaskeemat/-affektit

KERTOJA^[71]

- Henkilökohtainen elämänhistoriallinen konteksti (mm. kokemushistoria, tunne- ja kehomuisti, skeemat, perhetausta, ikä, sukupuoli, koulutus)
- Temperamentti, persoonalliset piirteet
- Minäkuva, maailmankuva, skeemat
- Sisäistetyt kontrollit, yhteisöjäsenyydet, roolit (mm. kertomisen ja vastaamisen konventiot)

TUTKIJA^[72]

- Henkilökohtainen elämänhistoriallinen konteksti (mm. kokemushistoria, tunne- ja kehomuisti, skeemat, perhetausta, ikä, sukupuoli, koulutus)
- Temperamentti, persoonalliset piirteet
- Tutkijaminä, minäkuva, maailmankuva, skeemat
- Sisäistetyt kontrollit, yhteisöjäsenyydet, roolit (mm. kunkin tieteenalan tutkimuksen, kysymisen, kirjoittamisen konventiot, traditiot ja eettinen itsevalvonta)

Siirtoväen haastatteluaineistoista tekemäni johtopäätös on, että kontekstin suodattuminen muistitietoaineistoon on hyvin moninaista lähtien jo siitä perustavasta seikasta, vastattiinko haastattelijan haastattelupyyntöön ja sittemmin tehtyihin kysymyksiin vai ei, ja vastattiinko totuudenmukaisesti vai ei. Historiallis-yhteiskunnallinen keruuhetken konteksti ohjasi käyttämiäni haastatteluaineistoja kokonaisvaltaisesti: mitä muisteltiin ja mistä vaiettiin, määrittäyty kollektiivin jakamien arvojen, normien ja odotusten ohjaamana. Yhteiskunnallinen konteksti vaikutti kerrontaan niinkin, että ihmiset kertoivat erilaisia asioita yksityisesti kuin virallisissa tai puoliviralliseksi tulkituissa yhteyksissä, jollaiseksi 1940-luvun lopun tutkimustilanne todennäköisesti miellettiin.

Myös haastateltavan elämänhistoriallinen konteksti ohjasi kerrontaa ja siksi erilaiset ihmiset kertoivat näkemyksistään eri asteisen avoimesti. Muistitietoa käsittelevissä puheenvuoroissa on voitu todeta, että haastateltava kertoo tutkijalle niistä muistoista, joita tämä on halunnut valitsemastaan näkökulmasta kuvata. Tällä tarkoitetaan, että muistelijä asettaa aineistolle ensimmäisen rajan.^[73] Haastateltava nähdään näin aktiivisena ja tiedostavana toimijana. Näin tapahtuukin niin sanotun historiallisen tietoisuuden kategoriaan sisältyvän harkitun muistelun ja kerronnan tapauksessa.

Käyttämäni aineistot kuitenkin osoittavat, että haastateltava ei aina aseta rajoja tietoisesti siten, että käsittäisi omien kokemushistoriallisten taustatekijöidensä ja keruuhetken kontekstin vaikutuksen kerrontaansa. Nämä tekijät, kuten henkilön omaksumat skeemat, ajankohdan henkinen ilmapiiri ja mentaalisisistä rakenteista tavoitettavat kulttuuriset itsestäänselvyydet ovat seikkoja, joita tutkijakaan ei välttämättä kykene havainnoimaan. Siksi haastatteluaineisto sisältää aina epävarmuustekijöitä, vaikka esimerkiksi tutkijan oma vaikutus syntyvään aineistoon onnistuttaisiin tutkijaminän ja tutkimusprosessin reflektion myötä enimmäkseen huomioimaan. Toisaalta myös tutkijan oman ajan kulttuuriset itsestäänselvyydet voivat jäädä tavoittamatta ja niiden vaikutus tutkimusasetelmaan arvioimatta.^[74] Niin ikään on huomattava, että se mikä oli aikalaistutkijoille ja -kerääjille itsestään selvä kontekstisidonnainen tai henkilökohtainen tekijä, ei ole automaattisesta näkyvillä aineistoa myöhemmin tarkastelevalle tutkijalle. Etnografisen muistitiedon kerääjän ominaisuudessa tutkija voi kuitenkin palata tilanteeseen, jolloin lähde syntyi ja todentaa lähteen tuottajan eli itsensä tavoitteita ja vaikutusta sekä arvioida haastattelemiensa ihmisten elämänhistorian ja persoonallisuuden vaikutuksen haastatteluaineistoon.

Pian aloitettuani siirtoväen kokemusten tutkimisen huomasin, että sosiaaliset odotukset sopeutumisesta sekä sodan jälkeisinä vuosikymmeninä rakennettu kansallinen kertomus yhtenäisestä kansasta eivät vaikuttaisi ainoastaan siihen, mitä evakkotien kulkeneet uskaltavat tänään tai ovat aiemmin uskaltaneet kokemuksistaan kertoa.^[75] Sillä olisi vaikutusta myös tutkimustulosten vastaanottoon. Kuten professori Heikki Ylikangas sen muotoilee, Suomessa olisi jotakuinkin mahdotonta panna julki tulkintaa, joka eroaa olennaisesti valtalinjasta.^[76] Suomessa kollektiivisesti hyväksytyyn kansalliseen selviytymiskertomukseen ei ole kuulunut niin kutsuttuja harmaan sävyjä. Tähän kansallista yhteen hiileen puhaltamisen kulttuuria korostaneeseen kertomukseen on ollut vaikea liittää esimerkiksi kokemusta syrjityksi tulemisesta ja uhrina olost.^[77]

Yhtenäisen Suomen myytti,^[78] jota myös Wariksen siirtoväkitutkimuksen klassikkojulkaisulla (1952) rakennettiin,^[79] selittää osaltaan, miksi joillekin suuriin ikäluokkiin kuuluville suomalaisille saattaa aiemmasta historiatietoisuudesta poikkeavien näkökulmien esiin tuominen tuntua melkein häväistykseltä tai siltä, että heidän omaa identiteettiään kiistetään. Silloin, kun esimerkiksi odotus sosiaalisten ja perheensisäisten ongelmien piilottamisesta ja kansakoulussa välitetty oppi yhtenäisestä kansasta sisäistyivät sallituiksi ajatusmalleiksi ja rakentuivat osaksi maailmankuvaa voi jopa menneisyyden syrjinnästä kertominen ”tuntua pahalta”.

On kuitenkin kysyttävä miksi tiettyä tulkintaa tapahtumien kulusta pidetään tiukasti totuudenmukaisena.^[80] Käsitteet todellisuudesta ovat muuttuvia ja niin sanotun uuden sotahistorian tulo ja rauhaan paluun kauden tarkasteleminen uusista näkökulmista ovat väistämättömiä kehityskulkuja ja myös yhteisöllisen uudistumisen edellytyksiä. – Ilman, että tarkoituksena olisi kiistää 1940- ja 1950 -luvun suomalaisten saavutusten ja tekojen arvoa. Arjen moninainen kokemushistoria ja kansallinen yhtenäisyyden myytti voivat elää rinnan ja toisiaan täydentäen.

Kirjoittaja on filosofian tohtori, joka työskenteli artikkelia kirjoittaessaan Yhteiskunnan historian tutkimuksen huippuyksikössä, Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa tutkijatohtorina.

Lähdeluettelo

Lähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JYMA)

Suomen Huollon arkisto (SH)

Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto (SSST)

Maalaisiirtoväen yleistiedustelu (MY)

JYMA, SH, SSST, MY – 1949, III/11:1. Pöytäkirjat ja käsikirjoitukset

JYMA, SH, SSST, MY – 1949, III:11/13, 3.

Yhteenvetolomakkeet, siirtoväen ja paikallisten haastatteluvastaukset.

JYMA, SH, SSST, MY – 1949, III:11/20. Siirtoväen haastattelupöytäkirjat

JYMA, SH, SSST, MY – 1949 III:11/22. Saapuneet kirjeet

JYMA, SH, SSST, MY – 1949 III:11/23. Rockefeller-kirjeenvaihto

JYMA, SH, SSST, MY – 1949 III:11/39. Tilastot, kirjoitelmat, matkakuvaukset.

Siirtoväen lasten ja nuorten sopeutuminen, yleistiedustelu (YT)

JYMA, SH, SSST, YT – 1951, III:11/21. Haastattelut

Faina Jyrkilän kokoelma (FJK)

JYMA, FJK, Kertomusaineisto.

Haastattelut

H 2000, Nainen synt. 1910-luvulla.

H 2012, Nainen synt. 1930-luvulla.

Tekijän hallussa.

Julkaistut lähteet

Somerkivi, Urho & Tynell, Hellin & Airola, Inkeri. *Lasten oma aapinen*. 7.painos. Otava. Helsinki 1958, 1967, 2014.

Kirjallisuus

Brubaker, Rogers, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Vastapaino. Tampere, 2013.

Eilola, Jari, "Kohti tulevaisuuden etiikkaa". Teoksessa (toim.) Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari, *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus. Tallinna 2017, 223-232.

- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, "Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, SKS. Helsinki 2006, 25-48.
- Gould, Jeremy, "Refleksiivisyyden poluilla. Epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus." Teoksessa (toim.), Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja, Tutkija peilin edessä: refleksiivisyys ja etnografinen tieto. Gaudeamus. Tallinna 2016, 9-37.
- Hyrkkänen, Markku, "Historian arvo ja viehätys." Teoksessa (toim.) Lempiäinen, Kirsti & Löytty, Olli & Kinnunen, Merja, *Tutkijan kirja*. Jyväskylä: vastapaino, 2008, 187-203.
- Hyry, Katja, *Meistä jäi taas jälki: miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa*. Acta Universitas Lapponiensis, 199. Lapin Yliopisto. Rovaniemi, 2011.
- Jerman, Helena, "Kulttuuri, muisti ja identiteetti. Yhteenkuuluvuuden ja toiseuden kohtaamiset Suomen ja Venäjän rajan molemmin puolin." Teoksessa (toim.), Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja, Tutkija peilin edessä: refleksiivisyys ja etnografinen tieto. Gaudeamus. Tallinna 2016, 144-164.
- Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus. Helsinki 2000.
- Kalela, Jorma, "Muistitiedon näkökulma historiaan". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, SKS. Helsinki 2006, 67-92.
- Kalela, Jorma, "Historian rakentaminen eettisenä hankkeena." Teoksessa (toim.) Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari, *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus. Tallinna 2017, 92-112.
- Kananen, Heli, "Hassu, outo ja taikauskoinen. Luterilaisten käsityksiä ortodoksisesta siirtoväestä." Teoksessa (toim.) Huurinainen, Elias, *Matkalla...lisalmen ortodoksinen seurakunta*. Saarijärven off-set Oy. Iisalmi 2007, 80-81.
- Kananen, Heli, *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946-1959)*. Jyväskylä Studies in Humanities, 144. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2010.
- Kananen, Heli, "Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen. Sosiaalinen kontrolli sopeuttamisen välineenä." *Elore* vol. 19, 1/2012, 37-55.
- Kananen, Heli, "Kylmille asuinsijoille. Miten paikallisväestö otti vastaan ortodoksisen siirtoväen". Teoksessa (toim.) Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria, *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944-1950*. Vastapaino. Tampere 2015, 103-125.
- Kananen, Heli, "Sopeutumisen kipupisteitä. Salmilaiset ortodoksit luterilaisten keskellä". Hyväksytty julkaistavaksi. Salmi-säätiön pitäjähistorian II. osa, ilmestyy lokakuussa 2018.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa, *Temperamentti – ihmisen yksilöllisyys*. 4.painos. WSOY. Helsinki, 2009.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville & Ahlbäck, Anders, *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Minerva. Jyväskylä 2006.

Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria, *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950*. Vastapaino. Tampere 2015.

Kivimäki, Ville, "Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Suomalaissotilaat ja syksy 1944 tunnemaisema". Teoksessa (toim.) Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria, *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950*. Vastapaino. Tampere 2015a, 73-100.

Kivimäki, Ville, "Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika." Teoksessa (toim.) Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria, *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950*. Vastapaino. Tampere 2015b, 285-321.

Korkiakangas, Pirjo, "Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun." Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, SKS. Helsinki 2006, 120-144.

Koskivirta, Anu & Lidman, Satu, "Historioitsija eettisten valintojen äärellä." Teoksessa (toim.) Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari, *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus. Tallinna 2017, 11-25.

Kotilainen, Sofia, "Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus muistitiedon tulkintaan

etnografisessa historiantutkimuksessa". Teoksessa (toim.) Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto, *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17, Ethnos ry. Helsinki 2014, 153-181.

Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari, "Lukijalle". Teoksessa (toim.) Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari, *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus. Tallinna 2017, 5-8.

Lukin, Karina, "Uskonnollinen puhe ja aiheet joista ei puhuta", teoksessa Fingerroos Outi ja Kurki Tuulikki (toim.), *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. SKS 1194, Tiede. Hki: Ykkös-Offset, Vaasa, 2008, 54-83.

Malinen, Antti, "Kodittomuutta ja kotien rauhaa. Kaupunkilaisten asuinolot." Teoksessa (toim.) Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria, *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950*. Vastapaino. Tampere 2015, 127-149.

Markkola, Pirjo, "Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa." Teoksessa (toim.) Lempiäinen, Kirsti & Löytty, Olli & Kinnunen, Merja, *Tutkijan kirja*. Jyväskylä: vastapaino, 2008, 168-177.

Parviainen, Jaana, "Kehomuisti: Traumaperäisistä stressihäiriöistä kollektiivisiin traumoihin." Teoksen (toim.) Hakkarainen, Jani & Hartimo, Mirja & Virta, Jaana. *Acta philosophica Tamperensia*. Tampere University Press, 2014, 179-189.

- Peltonen, Matti, "Mikrohistorian lajit". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, SKS. Helsinki 2006a, 145-171.
- Peltonen, Ulla-Maija, "Muistitieto folkloristiikassa". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, SKS. Helsinki 2006b, 93-119.
- Pöysä, Jyrki, "Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteiden välisenä metodina." Teoksessa Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Suomen kansantietouden tutkijain seura. Joensuu 2010, 331-360.
- Riutamaa, Eeva, *Maan korvessa kulkevi: evakkolasten kasvukokemusten tunnemuistot ja hyvinvointi*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta lingua Fennica Edita, 424. Turun yliopisto. Turku 2016.
- Rossi, Leena, "Muisti, muistot ja muistitietohistoria". Teoksessa Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. Turun yliopisto, Turku 2013, 49-79.
- Rossi, Leena, *Yksilö ja ympäristö: Maalari Frans Lindin (1903-1988) elinikäinen ympäristösuhde muistitiedon ja maisemamaalausten valossa*. Annales Universitatis Turkuensis C 405. Turun yliopisto, 2015.
- Suokas-Cunliffe, Anne, "Trauma – Omaan elämäntarinaa yhdistymätön mielen loinen". *Yleislääkäri*, vsk 21,5/2006, 19-23.
- Suvanto Pekka, *Objektiivisuuden ongelma historian tutkimuksessa*. Oulun Yliopiston historian laitos, Eripainossarja N:o 223, Oulu 1990.
- Tervonen, Miika, "Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta". Pirjo Markkola, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta*. Historiallinen Arkisto 142, SKS. Helsinki 2014, 137-162.
- Valtonen, Heli, *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit: tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä Studies in Humanities 26, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2004.
- Virrankoski, Pentti, *Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa*. 2. korjattu painos. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 30. Turun yliopiston offset-paino, Turku 1994.
- Waris, Heikki & Jyrkilä, Vieno & Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko, *Siirtoväen sosiaalinen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Otava. Helsinki 1952.
- Waris, Heikki, *Heikki Waris ja 15 tohtoria. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 60 vuotta 25.10.1961*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 7. Sosiaalipoliittinen yhdistys, The Westermarck society, Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö. Porvoo. WSOY 1961.

Utriainen, Terhi, *Enkeleitä työpöydällä. Arjen ja lumon etnografiaa*. Tietolipas 257, SKS. Helsinki 2017.

Ylikangas, Heikki, *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Art House. Livonia Print. Riika 2015.

Young, Jeffrey, E. & Klosko, Janet, S. & Weishaar, Marjorie, E., *Skeematerapia*. Porvoo. Bookwell 2012.

Internet -lähteet

http://www.stat.fi/artikkelit/2008/art_2008-12-15_011.html?s=3 , haettu 28.4.2017

Hamilton, Paula, "The Proust Effect: Oral History and the Senses."

http://www.academia.edu/6931894/The_Proust_Effect_Oral_History_and_the_Senses,
Online Publication 2012, haettu 22.11.2017.